

Bryan Turner—Religion and Modern Society. Citizenship, Secularization, and the State (2011)

Jan Kalenda

Katedra sociologie, andragogiky a kulturní antropologie, Filozofická fakulta, Univerzity Palackého v Olomouci; Centrum výzkumu, Fakulta humanitních studií, Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně
kalendajan@gmail.com

PŘEDMĚTEM této recenze je kniha předního sociologa a teoretika náboženství Bryana S. Turnera – „*Náboženství a moderní společnost. Občanství, sekularizace a stát*“, která představuje jednu z nejnovějších přehledově-teoretických publikací o studiu religiozních jevů, jež je k dostání na světovém trhu. Díky svému faktickému rozsahu (činícímu bezmála čtyři sta stran) a šíří témat, kterým se věnuje, ji lze bezesporu považovat za důležitý orientační bod v současných vědeckých debatách ohledně studia náboženství.

Nejobecnějším záměrem Turnerovy knihy je zmapovat stav současného teoretického a empirického bádání na poli sociologie / sociální teorie náboženství, a tak dílem reflektovat měnící se předmět této vědecké disciplíny a dílem popsat transformaci jejího teoretického aparátu. Podle autorova názoru totiž během pozdní modernity dochází k tomu, že se působením některých procesů jednak mění stávající náboženské fenomény a jednak se objevují jevy zcela nové. Sociální teorie je navíc vůči všem těmto změnám reflexivnější, čímž se proměňuje i její pojmový a konceptuální aparát.

Kniha samotná pak následuje právě tyto dvě roviny: na jedné straně usiluje o kritickou reflexi dosavadních teoretických přístupů ke studiu náboženství a na straně druhé obrací svou pozornost k religiozním jevům, jež se staly příznačné pro pozdní modernitu.

Zastavíme-li se na moment u takto rozvrženého obsahu autorovy publikace, měli bychom uvést, že z jistého úhlu pohledu ji můžeme po-

vážovat za syntézu a završení Turnerovy práce z posledních deseti let, neboť „*Náboženství a moderní společnost*“ tematicky navazuje na přibližně pět autorových monografií a bezmála deset dalších studií. Zejména se jedná o Turnerem editované přehledové publikace o soudobé sociologii („*The New Blackwell Companion to Social Theory*“ z roku 2009 a „*Religious Diversity and Civil Society*“ z předcházejícího roku). Za zmínku pak jistě stojí i důležitá stať „*Reshaping the Sociology of Religion: Globalization, Spirituality, and the Erosion of the Social*“, která vyšla v časopise *The Sociological Review* (1. číslo roku 2009). Především tu lze pokládat za předlohu většiny autorových úvah, které mnohem podrobnějším způsobem rozvedl v námi recenzované publikaci.

Domníváme se však, že tento „syntetizující“ přístup má poněkud ambivalentní výsledek. Zčásti sice umožňuje prezentovat poměrně rozsáhlé množství informací o aktuálních otázkách sociologie náboženství a celé řadě teoretických přístupů k nim, zčásti ale vede ke značné heterogenosti a nesourodosti představených problémů i teoretických koncepcí. Samotný výklad tak leckdy budí dojem nesystematičnosti a teoretická argumentace pak jistě eklektičnosti.

S ohledem na to bychom však měli podotknout, že se autor rozhodně nepokouší předložit text, který bychom mohli označit za obsáhlou přehledovou stať o empirických výzkumech, jímž se sociologové náboženství dnes věnují. Ani mu nejde o předložení metateoretické analýzy, která by krok za krokem poukazovala na limity stávajících teorií náboženství. Na místo toho mu většina teoretických koncepcí a náboženských jevů slouží coby zápletky pro opětovné promýšlení náboženství na počátku 21. století. Empirické jevy jsou tak diskutovány z hlediska různých teoretických výkladů, včetně posouzení jejich adekvátnosti, zatímco stávající teoretické koncepce jsou konfrontovány s nejnovějšími religiozními jevy.

Turnera tudíž v prvé řadě zajímá interakce mezi sociální teorií a náboženstvím. Jinými slovy řečeno jej poutá otázka, jakým způsobem sociální teorie konceptualizuje měnící se předmět své disciplíny. A právě v tom spočívá důvod, proč si autor pro analýzu tohoto badatelského pole vybral jen ty teoretické koncepce, které se mu zdály být relevantní pro úvahy o současném

náboženství, a zároveň se zaměřil jen na ty jevy, jež pro společenskovední teorii dnes představují ty největší výzvy.

Kromě toho ale do autorova výběru teoretických koncepcí a empirických problémů intervenoval ještě jeden faktor, a sice jeho ideové zdroje. Turner (str. xxvii) se v tomto kontextu explicitně hlásí k dědictví dvou významných teoretiků náboženství – k dílu Émila Durkheima a filosofa Alistaira MacIntyry. Zatímco Durkheima považuje za nositele „silného programu“ klasické sociologie, který aspiruje na podrobné vysvětlování důležitých náboženských jevů, o MacIntyroví tvrdí, že je předním analytikem emocionální a kolektivní dimenze náboženství. Tato inspirace se pak v knize projevuje tím, že se autor zaměřuje především na makrosociální, kolektivní a morální aspekty náboženství. Naopak problematika mikrosociálních rámců, individuálního zakoušení a potažmo hermeneutiky náboženství mizí prakticky zcela z jeho zřetele. Doplňme však, že myšlenkami obou zmíněných teoretiků se autorovy inspirační zdroje nevyčerpávají. V jeho práci se totiž můžeme setkat i s četným odkazováním na stati dalších badatelů – především na srovnávací studie náboženství Maxe Webera, filosofické eseje Jacquese Derridy či kritiku tradičního (eurocentrického) projektu sekularizace Talala Asada.

Nahlédneme-li na základě těchto informací na strukturu celé knihy, měli bychom zdůraznit, že je složena ze dvou dominantních celků, které na první pohled budí dojem dvou samostatných knih. První z nich má titul „Teoretické rámce: problém náboženství v sociologii“, zatímco druhá nese název „Náboženství, stát a post-sekularita.“ I když se v první z těchto částí můžeme setkat s kapitolami, jež se zaobírají teoretickým příspěvkem Durkheima, Webera, Parsonse, Douglassové či Bourdieua ke studiu náboženských jevů, neslouží autorovi pouze k analýze jejich teoretických modelů, jak jsme uvedli výše, ale jsou mu v prvé řadě záminkou pro kritickou diskusi relevance jejich pojmů a koncepcí k vysvětlení nejrůznějších náboženských fenoménů dneška – zvláště náboženského radikalismu, re-sakralizace či komodifikace náboženství. Podobně ani druhá část práce není „do sebe“ přímo uzavřena. Ačkoliv kapitoly podle svých názvů hodlají rozebírat problematiku sekularizační teze, managementu náboženství, vztahu spirituality a konzumerismu či globalizace piety, jsou spíše teoretickými pojednáními než ana-

lyzami určitého souboru empirických dat. Jde tudíž znovu o diskusi relevance sociálních teorií při objasňování náboženských fenoménů, kde jádro výkladu netvoří dílo jednoho autora (jako tomu bylo v první části knihy), nýbrž určitý jev anebo proces. Rozdíly mezi první a druhou částí knihy jsou tak mnohem menší, než by se mohlo na první pohled zdát.

V rámci takového rozvržení textu se vzájemně prolétají čtyři hlavní skupiny témat. Jedná se o: (1) o problematiku sekularizace a desekularizace; (2) koexistenci a vzájemné ovlivňování různých forem religiozity; (3) vztah státu a náboženských organizací; (4) a vliv moderních technologií a trhu na náboženské jevy. Tato témata od sebe nejsou samozřejmě zcela striktně oddělena, neboť kupříkladu působení státu na náboženské organizace závažným způsobem ovlivňuje průběh a výsledky sekularizačních a desekularizačních procesů. Podobně i formy vzájemné koexistence rozmanitých typů náboženských skupin souvisejí s komunikačními technologiemi, které umožňují vznik transnacionálních sítí věřících. Náboženské komunity tak nemusejí mít nutně lokální zakotvení.

V případě těchto čtyř témat máme tedy co do činění s volně ohraničenými skupinami fenoménů, které na sebe vzájemně působí. Navíc všechny podle Turnera propojuje *globalizace*. Ta má podle autora na svědomí transformaci či alespoň dílčí změnu všech výše uvedených fenoménů. Z tohoto důvodu Turner zdůrazňuje, že jestliže chceme nalézt nějaký společný vztahový rámec pro současné náboženské jevy, je třeba je hledat právě v globalizaci. V oblasti sociologických teorií globalizace bychom pak zároveň měli pátrat i po nových ideových zdrojích pro porozumění stávajícím náboženským fenoménům. Příklon ke globalizačním teoriím má pak mít ještě jednu neocenitelnou výhodu, a sice že by měl umožnit znovu úžeji propojit sociologii náboženství s obecnou sociologickou teorií.

Jelikož globalizace hraje v Turnerově práci důležitou úlohu, je třeba k ní učinit několik dodatečných zpřesňujících poznámek. Za prvé, účinky globalizace jsou pro autora značně ambivalentní. Na jednu stranu se u některých náboženských jevů (např. komodifikace religiozity) setkáváme s posilováním určitých trendů (stále více částí religiozní sféry se komodifikuje), na druhou stranu u jiných z nich dochází k oslabování jejich společenských úloh (např. vytrácení

úlohy některých náboženství ve formování lidské identity). Za druhé, působení globalizace, ačkoliv má společný výchozí bod, je značně diferencováno podle míst, v nichž jsou náboženské jevy situovány. Turner v tomto ohledu následuje jak kritiky eurocentrismu (Edwarda Saida či Talala Asada), tak teoretiky mnohočetných modernit (zvl. Shmuela Eisenstadta), aby ukázal, že efekty globálních procesů na religiózní jevy se budou prostorově lišit. A to na základě místních sociokulturních podmínek.

Když se důkladněji podíváme na autorem diskutovaná témata, měli bychom nejprve začít s problematikou sekularizace a desekularizace, protože ty jsou stále jednou z centrálních os debat v sociologii náboženství. Turner s ohledem na tento fakt upozorňuje, že ani sekularizace, ani desekularizace nejsou jakkoliv jednoduché fenomény. Jejich komplexnost spočívá v tom, že je velmi nesnadné identifikovat jakýkoliv „univerzální“ vzorec proměnných, které by vyvolávaly buď „mizení“, nebo rozšiřování náboženské víry či sféry posvátna. Sociologie náboženství by se pak při snaze o vysvětlení tohoto fenoménu neměla dopouštět zásadního omylu v tom, že by zaměňovala proces úpadku křesťanství v Evropě s celosvětovým procesem sekularizace. Turner tak velmi úzce následuje argumenty britské socioložky Grace Davie („Evropa. Výjimečný případ“, 2009), tvrdící, že současná Evropa je v prvé řadě post-křesťanská, a nikoliv post-sekulární. O sekularizaci v oblastech, jakými jsou Afrika či Asie, lze jen stěží hovořit.

K debatě ohledně sekularizace a desekularizace je nepřímou vztahována i vědecká diskuse ohledně náboženské revitalizace, k níž dochází v mnoha světových regionech. V tomto případě Turner upozorňuje, že bychom neměli podléhat dalšímu nešvaru, který se objevuje v teoriích náboženství v posledních dvou dekadách. Jde o redukování náboženské revitalizace na fundamentalismus obecně, respektive na islámský radikalismus zvlášť. Takovéto závěry jsou podle něj zavádějící, neboť nelze položit jednoduché rovnítko mezi Islám a radikalismus, případně mezi náboženskou obrodu a fundamentalismus. Islám se v mnoha geografických oblastech objevuje bez jakýchkoliv známek fundamentalismu, stejně jako pro revitalizaci sakrální sféry je spíše příznačný poklidný průběh než radikalismus. Turner zvláště upozorňuje na systematické empirické studie Jeana a Johna Comaroffa, které identifikují výrazný vzestup tzv. lidových forem

náboženství. Právě ty ukazují na zesilování úlohy religiozity v každodenním životě, aniž by přitom docházelo k výrazné radikalizaci a politizaci náboženství. Tato lidová náboženství pak slouží jako jistý druh obranné reakce vůči příliš intenzivní modernizaci, jež vede k erozi tradičních komunálních vazeb, identit a klasifikačních schémat.

Druhé velké téma Turnerovy knihy představuje otázka koexistence různých církví, sekt a jiných náboženských organizací v moderních společnostech. Vlivem migrace a vyšší úrovně kulturní difuze a komplexity se moderní společnosti kulturně pluralizují, díky čemuž se ve stále větší míře stávají multikulturními a v souvislosti s tím též mnohonáboženskými. Soužití více náboženských skupin, případně náboženských a nenáboženských skupin, na jednom území se podle autora pohybuje mezi dvěma póly. Buď dochází k pronikání kulturních prvků z jedné skupiny do druhé, čímž se uskutečňuje jejich vzájemné ovlivňování a vznik nových „hybridních“ forem náboženství, nebo, což je statisticky častější, mezi nimi rostou tenze a sváry.

Institucí, která se pak v moderních společnostech zaměřuje na regulování těchto konfliktů, je stát. Proto také Turner velkou část své pozornosti věnuje problému, jak stát svými aktivitami řídí náboženské organizace na svém území. Autor si v rámci diskuse problematiky řízení náboženských skupin dovoluje rozlišovat mezi státy autoritativními a liberálními – tedy mezi těmi, které (a) výrazně zasahují do sféry religiozity a zároveň nejsou vůči náboženským skupinám příliš tolerantní, a těmi, které (b) do něj nezasahují, a nechávají tak náboženským aktérům relativně velký prostor pro jejich aktivity. I když je podle Turnera takovéto členění optimální, nedomníváme se, že by skutečně vystihovalo podstatu řízení náboženského pole ze strany státu. A to z toho důvodu, že badatelovo rozlišení spíše odpovídá rozdílu mezi „silnými“ a „slabými“ státy než mezi státy autoritativními a liberálními. Domníváme se totiž, že situace, při níž stát nereguluje vlastní náboženský prostor, ještě nemusí znamenat, že by byl vůči náboženství liberální. Důvody pro to, že tak nečiní, mohou být mnohem prozaičtější – zpravidla nemá k takovéto aktivitě dostatek zdrojů či oprávnění. Takový stát je pak tím, co Joel Migdal („State in Society“, 2001) nazývá „slabým státem“. Tutéž námitku lze samozřejmě vést i z opačné strany a tázat se, zdali je vysoká úroveň regulace státu

skutečně způsobena autoritativností státu nebo jen jeho silou – kapacitou řídit sociální procesy (nejen náboženské) na jeho území.

Závěrečnou množinou témat jsou otázky komodifikace náboženství a úlohy soudobých komunikačních technologií v transformaci náboženství. První z nich autor ilustruje důkladným rozбором dvou příkladů ze současné masové kultury. Na knižním i filmovém zpracování Brownova bestselleru „Šifra mistra Leonarda“ a filmu Mela Gibsona „Umučení Krista“ ukazuje, jak se náboženství stává nezanedbatelnou součástí masové spotřeby. Zároveň mu tyto dvě díla slouží coby ukázky dvou dominantních přístupů ke křesťanství v západním světě. Zatímco „Šifra“ reprezentuje ukázkou odmítání a kritiky křesťanství, „Umučení“ patří k dílům, jež straní tradičnímu, ortodoxnímu pojetí křesťanství. Přes tyto rozdíly však oba příklady spojuje paradoxní vztažný rámec, jímž je začleňování náboženské věrouky do spotřební kultury, kde je konzumována jako jakékoliv jiné zboží. Nové komunikační technologie pak umožňují věřícím být součástí „online komunit“, které již nejsou svázány s místem, ale jsou distribuovány nezávisle na prostoru. Skrze tato média se tak různá náboženství dále hybridizují a nabývají nových forem.

V čem spočívá přínos autorovy knihy? Jednoznačně v tom, že nabízí fundovaný vhled do toho, které z částí sociální teorie – jak té klasické, tak té moderní – lze i nadále využívat ke zkoumání náboženských fenoménů. Kromě toho nám rovněž umožňuje, abychom se mnohem lépe vyznali v badatelském poli soudobé sociologie náboženství, zvláště pak v tom, které z výše jmenovaných teorií mají vysoký heuristický potenciál a které jevy jsou dnes sociology nejčastěji zkoumány.

Kdo by od autora čekal systematický výklad určitého náboženského fenoménu, bude jistě danou knihou zklamán. Jeho přístup je neortodoxní a neklade si od počátků žádná teoretická ani empirická omezení. Což je asi nejlepší možný přístup ke studiu náboženských jevů v novém miléniu. Ten zkoumání nezatěžuje předem úzce vymezenými teoretickými východisky, a přitom stále nabízí dostatečně široký rozhled na nejrůznější podoby náboženských jevů, s nimiž se lze v různých sociokulturních kontextech setkat. Právě z těchto důvodů můžeme publikaci „Náboženství a moderní společnost“ doporučit

všem zájemcům o společenskovední studium sféry posvátna. Přičemž jim tato kniha může sloužit nejenom jako pomůcka pro orientaci v teoretických debatách a klíčových problémech sociologie náboženství, ale i jako inspirační zdroj pro vlastní koncepční promyšlení a zkoumání religiozních jevů.

TURNER, B. 2011. *Religion and Modern Society. Citizenship, Secularization, and the State.* Cambridge: Cambridge University Press. 372 s.

Vít Erban – Maska a tvář. Hra s identitou v mezikulturních proměnách (2010)

Lada Pavlíková

*Katedra antropologie, Fakulta filozofická,
Západočeská univerzita v Plzni,
lada.pavlikova@seznam.cz*

V PROSINCI roku 2010 vychází kniha autora Vity Erbana s názvem „Maska a tvář. Hra s identitou v mezikulturních proměnách“. Tato rozsáhlá kulturologická studie je bezesporu záslužným dílem shrnujícím dosavadní studium masek napříč kulturami kombinujíc tak paradigmatata nejen sociálních, ale i humanitních a přírodních věd. Přestože maska nabývá v různých kulturách, kontextech a při různých příležitostech nesčetného množství forem a významů, na základě kterých lze odvodit bezpočet definic a vymezení, je snahou autora dobrat se určitého společného jmenovatele, či dokonce univerzálního pojetí masky.

Na počátku této nesnadné cesty je klíčová především správná formulace otázky, a to ne substantivního charakteru pátrající po tom, co je maska, ale charakteru spíše procesuálního, kdy se ptáme, co vytváří podstatu masky či od čeho se odvíjí princip maskování. Ve snaze oprostit se od výtvarných a vnějších atributů masky charakterizující ji jako statický artefakt vykazující určitou uměleckou hodnotu, autor ve své publikaci vhodně vynechává jakékoliv obrázky a fotografie, a soustředí se především na významové vztahy a kulturní souvislosti, které

jak sám říká „vyfotografovat nelze“. Kniha Víta Erbana je doslova „napěchována“ přímými citacemi, což by na první pohled mohlo vyvolat dojem nedostatku odvahy ve formulování autorových vlastních myšlenek. Tento dojem však čtenáře postupně opouští a je plně nahrazen obdivem, zatímco se autorem nechává provést nepřeborným množstvím odborné literatury zabývající se maskou z různých úhlů pohledu za posledních padesát let. Tato důkladná sonda do tradičních definic, typologií a klasifikací masek se tak stává odrazovým můstkem pro uchopení podstaty masky jako prostředku hry s identitou a prožitku „já“ v různých kulturách.

První část knihy je prodchnuta kritikou odborné produkce o maskách vzešlé z perspektivy kulturní a sociální antropologie s autorovým konstatováním, že *navzdory proklamacím o významnosti tohoto tématu pro antropologii, díla, která hlouběji přispěla k pochopení podstaty masek, pocházela z jiných, spíše humanitních věd.* (Erban 2010: 16) Na úplném začátku této rozsáhlé analýzy stavu studia masek stojí kritika zpracování tématu v rámci nejnovější pětisvazkové Encyclopedia of Anthropology, již Erban hodnotí jako rozpačitou se sklonem k prázdným a obecným frázím.

„*Studium masek nadále pokračuje. Stále se máme z posvátného světa masek co dozvídat a objevovat. Masky jsou hierarchické, náboženské a duchovní reprezentace neznámého. Pro kohokoliv je těžké plně pochopit, jakou důležitost měly masky pro minulou civilizaci. Mnohé z toho, co víme, se nadále pokládá za hypotetické a neúplné. Antropologové však učinili ty nejlepší pokusy ve snaze porozumět těmto objektům, jejich významům a funkcím.*“ (Russel a Etmanskie in Birx 2006 4/5: 1546–1549)

Poukazující na zastaralý seznam literárních zdrojů, ze kterého autoři encyklopedie při zpracování tématu masky většinou vycházeli, a ignorovali tak novější monografie posledních desetiletí, jako by cílem Erbanových dalších snah bylo poukázat na tuto ignoranci ze strany antropologie a vzít celý problém doslova do svých rukou. Je více než jasné, že každý jednotlivý terénní výzkum zabývající se maskou v kontextu příslušné kultury přispívá k objasnění její podstaty, tedy důležitosti pro konkrétní kulturu, a teprve mezikulturní komparace v součinnosti s pohledem dalších (humanitních a přírodních) věd může

poskytnout prostor pro hledání společného jmenovatele vykreslujícího masku a fenomén maskování v jejich obecné a univerzální podobě.

A tak se autor, spíše než k uskutečnění dalšího z mnoha terénních výzkumů, rozhodne k nelehkému úkolu, nejprve důkladně porovnat všechny dostupné odborné publikace. S myšlenkou, že je masku možné definovat jako dynamický prostředek hry s lidskou identitou vhodný ke studiu pojetí identity, konceptu individuality a prožitku „já“ autor kriticky analyzuje díla, jež tuto myšlenku nesdílejí, a navazuje především na významné teoretiky kultury, jakými byl Johan Huizinga a jeho přesvědčení o herní podstatě lidské kultury, Roger Caillois s jeho nereduktivní typologií základních herních principů a Richard Schechner v důrazu na flexibilitu a proměnlivost nejrůznějších performativních žánrů na kontinuální škále mezi rituálem a divadlem. V oblasti vlastního studia masek pak autor navazuje zejména na práce antropologa A. Davida Napiera a teatrologa Johna Emigha.

Celé toto úsilí je v knize vhodně podpořeno vyzdvižením identity (ať už na úrovni individuální, skupinové, náboženské, názorové, či dalších) jako základního tématu současného životního stylu s odkazem na předpovědi Clauda Lévi-Strausse, který téma identity vztahuje ke globalizaci, kdy „*nevyhnutelná unifikace půjde ruku v ruce s partikularizací jako dvě protikladné, ale vzájemně se doprovázející tendence, jež ve svém průsečíku zajišťují jakýsi optimální stav mezi vědomím sounáležitosti a pocitem jedinečnosti, mezi kulturní homogenitou a (sub)kulturní diverzitou.*“ (Erban 2010: 9)

Na konci knihy se pak čtenáři maska ve vztahu k tváři ukazuje jako dynamický prostředek, který identitu zakrývá, mění, udržuje nebo odkrývá, a stává se tak možným cílem ve studiu prožitků lidského „já“ v mezikulturní dimenzi. Nezbyvá než přiznat, že autorovo úsilí nalézt v pojetí masky společného jmenovatele a v pozitivistickém duchu dospět k obecné a univerzální podstatě masky dosáhlo svého naplnění. Jedinou cestou, jak toho mohl Erban docílit, byl multidisciplinární přístup k tématu kombinující pohled antropologie, etnologie, religionistiky, teorie umění a estetiky s plodnými podněty vzešlými z psychologie a kognitivních věd. Kniha je rozhodně novou inspirací k dalšímu výzkumu v pojetí masek a ukazuje, jak se od, na první po-

hled, poněkud archaického a odtažitého tématu masek lze dobrat k naopak velmi aktuálnímu tématu hledání a vytváření lidské identity.

ERBAN, V. 2010. *Maska a tvář. Hra s identitou v mezikulturních proměnách*. Praha: Malá Skála.

POUŽITÁ LITERATURA

BIRX, H. J. 2006. *Encyclopedia of Anthropology 1–5*. Thousand Oaks: Sage Publications.

Jason E. Miller and Oona Schmid (eds.) – How to get published in anthropology (2012)

Pavčina Chánová

Etnologický ústav AV ČR, v. v. i.
pavlinachanova@gmail.com

KNIHA, kterou editovali Jason E. Miller a Oona Schmid, vyšla v roce 2012 ve vydavatelství AltaMira Press, a obsahuje soubor článků od vícero autorů, již uvádějí postupy, jak nejlépe publikovat v antropologii. Kniha je určena nejen studentům, kteří se rozhodli vydat na vědeckou kariéru, a budou se tak potýkat s nástrahami publikování ve společenskovědním prostředí, ale i dobrou příručkou z hlediska publikačních strategií pro zkušené autory, pro které alternativa v českém jazyce neexistuje.

Kniha je rozdělena do tří sekcí, které na sebe logicky navazují. V první části nalezneme pět článků, které se zaměřují na možnosti publikování. Jednotlivé články tak popisují různé možnosti publikování od nejjednodušších, jako je konference (Jason E. Miller) až po otištění článku v seriózním vědeckém časopisu (Tom Boellstorff). Pro mladé a nezkušené badatele jsou zde nejprve konference, kde se jako posluchač může student seznámit skrze práce jiných s postupy, jak představit vědeckou práci, a může také navázat nové kontakty pro vlastní práci. Při vlastní prezentaci poznatků dostane zpětnou vazbu ve formě diskuze po přednesení příspěvku, která je pro zkvalitnění jeho badatelské činnosti nezbytná. Autor příspěvku se zaměřuje

na správný výběr konference, vysvětluje rozdíl mezi příspěvkem a posterem, jakožto dvěma možnostmi jak prezentovat vědeckou práci na konferenci. Zmiňuje také postup výběru příspěvků, které na konferenci zazní, a následně se zaměřuje i na samotný průběh prezentace příspěvku.

Jako další možnost zmiňuje ve svém článku John K. Trainor tvorbu a přednesení vědeckého posteru. Najdeme zde poměrně podrobný popis, jak poster vytvořit a co by měl obsahovat. Zmiňuje i problémy, na které by si autor měl dát pozor (jako například časové prodlevy při tisku posteru, problémy s různými formáty a tak podobně). Na závěr seznamuje badatele se samotnou prezentací posteru.

Paul N. Edwards popisuje v České republice pravděpodobně nevyužívaný způsob představení vlastní práce, a to je čtená prezentace vědeckého článku. Samozřejmě autor zmiňuje nástrahy tohoto projevu a uděluje rady, jak se jim vyhnout a jak zaujmout posluchače, aby po celou dobu čtení příspěvek vnímali.

Nemůže zde samozřejmě chybět, dá se říci, určitý „návod“ na postup jak publikovat článek ve vědeckém časopise (Tom Boellstorff). Jedná se již o vyšší stupeň zveřejnění svých vědeckých poznatků a je poměrně komplikovanější oproti předchozím možnostem. Autor přehledně zdůrazňuje náležitosti, co by takový článek měl obsahovat. Poukazuje na záludnosti, kterým by se mladý autor měl vyvarovat. Vysvětluje, jak probíhá samotný proces recenzního řízení, kterým hotový článek musí projít. Přípravuje badatele na možnost prvního zamítnutí článku a výhody pozitivní kritiky, kterou recenzní řízení přinese. Ačkoliv je tento příspěvek psaný na základě prostředí amerických časopisů, je v mnoha prvcích velmi dobře přenositelný na české prostředí.

Jako poslední příspěvek tohoto panelu je publikování vlastní dizertace jako monografie (Sarah Caro). Článek je postaven na argumentech, jak předělat svou dizertační práci na monografii. Jak autorka správně zmiňuje: „...dizertace byla sepsána tak, aby jí rozuměl úzký okruh vědeckých pracovníků a ti posoudili její kvalitu. Ale monografie je určena širší vědecké obci, která by měla obsahovat hlavně výsledky a šíři dopadu práce.“ (Sarah Caro 2012: 50). Dále zdůrazňuje nutnost správného výběru vydavatelství a líčí postup jak následně správně prezentovat svou knihu.

V druhé sekci se jednotliví autoři zaměřili na konkrétní specifikace publikování u společenských vědních oborů. Je zde zmíněna publikační kultura v archeologii, aplikované a obecné antropologii, biologické a fyzické antropologii, kulturní/sociální antropologii a etnologii, lingvistické antropologii, medicínské antropologii a vizuální antropologii.

Catherine Besteman udává rady ohledně publikování v oblasti sociální a kulturní antropologie a etnologie. Autorka o psaní v oblasti etnologie přímo říká, že nejdůležitější je, aby vědec své zkušenosti prezentovat ve středu samotného textu, přesvědčivě udával argumenty, a vystavěl tak příběh, který bude smysluplný a srozumitelný. To vše bez ohledu na typ dokumentu (Catherine Besteman, 2012: 88).

Besteman uvádí, že na začátku své vědecké kariéry antropologa/etnografa je nutné si odpovědět na otázky, komu je mé bádání určeno, jaký by měla mít naše vědecká práce dopad, koho má ovlivnit. Na základě odpovědí můžeme následně vhodně zvolit médium, skrze které budeme naše poznatky prezentovat. Nejčastější formou jsou recenzované vědecké články a monografie, nicméně podstatné jsou také požadavky instituce, ve které badatel pracuje či stále ještě studuje (např. doktorské studium).

Stejně jako v první části, ale již konkrétněji pro antropology/etnografy, jsou zde popisovány pravidla a rady publikování článků, psaní monografií a účasti na konferencích. V poslední sekci autorka zmiňuje, kde je možné zveřejnit své poznatky a názory. Jsou také multimédia jako například výstavy v muzeu, foto eseje, videa nebo materiály pro základní školy. Na závěr autorka dodává, že nic nemůže nahradit publikování článků a psaní monografií, ty musí být prioritní, ale zároveň se nejedná o jediné formy šíření vlastních poznatků a myšlenek.

V poslední, a pro alespoň trochu zkušené badatele velmi podstatné části, nalezneme články zaměřené na obecná témata s publikováním spojená. Jedná se o kapitoly jako „autorská smlouva“, „autorská práva“, „spolupráce mezi badateli“, „online publikování a podněty“. Všechna tato témata jsou nutnou znalostí, kterou by měl disponovat každý autor, který kdy něco vědeckého napsal (od seminárních prací, bakalářských/magisterských/dizertačních prací, vědeckých článků až po monografie). V českém prostředí bych tyto kapitoly doporučila všem

autorům vědeckých článků, protože znalost základních pravidel publikování je velmi nízká. Studenti se je (hlavně problematiku citování) dozvídají v lepším případě při psaní bakalářských prací, ale můžeme zaznamenat, že ani jejich vedoucí v některých případech tato pravidla neznají.

Autorská smlouva je pro některé české autory neznámou věcí anebo ji považují pouze za formalitu. Její pravidla ale zjednodušují komunikaci mezi autorem/autory a vydavatelstvím, chrání obě strany a udávají jejich práva a povinnosti. Tato kapitola poměrně podrobně uvádí, co vše by měla autorská smlouva obsahovat, a vysvětluje její podstatu (nastavení autorských práv, záruky a problematiku třetí strany, nárok na honorář a tak podobně). Zmiňuje a vhodně vysvětluje i problematiku „open acces“ a „creative commons“ licencí, které se pomalu stávají běžnou součástí i u českých vydavatelství.

Další kapitola je zaměřená na autorská práva a citování. Samozřejmě je opět zacílena spíše na americké prostředí, ve vícero oblastech je ale shodná s tím českým. Nicméně pro zásady citování existují v češtině kvalitní texty, které by zvláště studentům mohli pomoci při psaní jejich prvních textů (např. *Sanderová, Jadwiga: Jak číst a psát odborný text ve společenských vědách: Několik zásad pro začátečníky, Praha 2005, nebo Meško, Dušan – Katuščák, Dušan – Findra, Ján a kol: Akademická příručka, Martin 2006*).

Knihy je velmi přehledná a pro absolutně nepoznamenaného začínajícího vědce je určitě vhodným průvodcem po publikační džungli. Některé části jsou až banální a pro mne až zbytečně rozebírané, ale na druhou stranu i takové informace musejí být někde shromážděny. Vzhledem k autorům je evidentní, že se jedná o prostředí americké publikační kultury, avšak nemálo českých vědců publikuje v amerických časopisech. Zároveň vzhledem ke konkurenci, kterou české vědecké časopisy v zahraničí mají, se většina pravidel stává mezinárodní, a tak i v Čechách, aplikovatelnými.

MILLER, J. E., SCHMID, O. 2012. How to get published in Anthropology. Plymouth: AltaMira Press. 170 s.

David Graeber. Dluh. Prvních 5000 let (2012)

Lenka Brunclíková

*Katedra antropologie, Filozofická fakulta,
Západočeská univerzita v Plzni
brunclik@ksa.zcu.cz*

„Jak dojde k tomu, že se o morálních závazcích mezi lidmi přemýšlí jako o dluhách, a tím se pak ospravedlňuje i chování, které by se za jiných okolností zdálo být vysloveně nemorální?“ (124), táže se americký antropolog a anarchistický aktivista David Graeber ve své nejnovější práci nazvané *Dluh. Prvních 5000 let*, která v originále vyšla v roce 2011, v českém překladu o rok později.

Ústředním tématem knihy je nejen debata o tom, jaké podoby může dluh mít, nýbrž i polemika nad morálním imperativem, že „dluhy se mají platit“. Tento morální imperativ lze postřehnout jak na úrovni jedinců, tak v mezinárodním měřítku v souvislosti s debatami o odpouštění dluhů chudým státům. Graeber zde odkrývá podstatu dluhového systému, bez něhož by se kola ekonomiky tak, jak je nastavena, nemohla nadále točit. Jejím hnacím motorem je kromě nepřetržitého růstu také existence virtuální měny a dluhu. Tato trojice existuje dle autora v různé podobě a míře již pět tisíc let.

Na 416 stranách této hutné monografie Graeber čerpá zejména z prací antropologů, sociologů a historiků, aby ilustroval, jak se mnozí ekonomové mohou mýlit ve své interpretaci významu a vzniku ekonomických ukazatelů. Ostrou, avšak řadou výzkumů podloženou, kritikou neváhá zpochybnit obecně přijímané „pravdy“ o fungování nadnárodních institucí, jako jsou Světová banka či Mezinárodní měnový fond. Autor rovněž demonstruje, jak je samotný kapitalistický systém postaven právě na existenci dluhu. Graeber, který realizoval dlouhodobý terénní výzkum na Madagaskaru, i na jeho příkladu ukazuje, jak dluhy vznikají, a kdo je ve skutečnosti nucen dluhy platit, čímž přináší nový náhled na dichotomii věřitel-dlužník.

Knihy je členěna do dvanácti kapitol, které chronologicky mapují nejen vývoj dluhu v lidských dějinách, ale také jeho vnímání napříč různými kulturami. Autor na počátku diskutuje zadlužení tzv. rozvojových zemí, bývalých kolonií bohatých západních států, které těm samým mocnostem dnes dluží částky, jež nejsou schopny splatit. Mnohdy se podle Graebera jedná o podvodné půjčky či nelegitimní dluhy, které uvrhly chudé státy do dlužního otroctví.

Jak tedy můžeme nazírat na samotný dluh? Podle Graebera „dluh je povinnost splatit určitou peněžní částku, můžeme jej tedy na rozdíl od jiných závazků vyčíslit. Dluhy jsou proto srozumitelné, chladné a neosobní, a tím pádem i přenosné.“ (14) Na historických evidencích pak staví své tvrzení, že „dějiny dluhu jsou dějinami peněz“ (19).

Existenci peněz jsou věnovány druhá a třetí kapitola. V nich autor útočí na představu unilinéárního vývoje úvěrového systému přes směnný obchod a následný vynález peněz. Teze o tom, že barter předcházela vzniku peněz, můžeme zaznamenat nejen u Adama Smitha, který je velmi často s touto myšlenkou spojován, ale také již mnohem dříve u Aristotela. Podle Graebera je tato představa zcela mylná. Přesto je podle něj tento mýtus dodnes mnohými ekonomy nekriticky přijímán a nadále reprodukován. Graeber upozorňuje na to, že barter nejenže existoval v době, kdy už fungovaly peníze jako oběživo, ale rovněž dodnes tyto dva systémy fungují současně. Také podle antropoložky Caroline Humphrey (1985) neexistuje jediný důkaz, že peníze vznikly z barteru. Graeber se domnívá, že na prvopočátku stály tzv. virtuální peníze. Peníze jsou podle něj dluhopisem, tedy měřítkem, jehož úkolem je vyměřovat dluhy. V tomto smyslu pak vůbec nezáleží na tom, jakou mají podobu, zda jsou to zlaté pruty, dřevěné kolíky, bankovky, mince či cifry na obrazovce počítače. Podstatné je, že jimi lze měřit v úvěrovém systému.

V otázce úvěrových systémů odkazuje David Graeber na skutečnost, že půjčky na úrok se zrodily již v Mezopotámii v souvislosti s financováním karavanních obchodů. Důvod existence peněz pak spatřuje na rozdíl od ekonomů nikoliv v možnosti kupování statků a služeb, nýbrž v urovnávání narušených mezilidských vztahů (ale i domluvě svateb), které by byly jinak řešeny například vendetou. Takto pojatá

platidla, která jsou ekonomy často přehlížena, Graeber označuje jako „sociální“ a společnosti, které je využívají, jako „komunitní ekonomiky“. Poznámává navíc, že „peníze v komunitních ekonomikách slouží především k uznání dluhu, který není možné splatit“ (106). Jedná se zde tedy zejména o symbolické uznání viny.

V následujících čtyřech kapitolách se autor zabývá otázkou vykoupení a vztahem mezi věřitelem a dlužníkem. Inspiruje se mimo jiné z Nietzscheho Zarathustry a popisuje, jak byl dluh transformován z pocitu viny do sebestmračenství. Vykoupení pak znamenalo „získat nazpět něco“, tedy v nejširším slova smyslu také smazat dluhy. Graeber dále ukazuje, že vztah věřitele a dlužníka nelze fakticky přirovnat k otroctví, protože to předpokládá hierarchii, kdy jeden člověk „vlastní“ druhého. Otroek je vytržen ze svého sociálního prostředí, a ocitá se tak mimo jakékoliv morální vztahy, tedy i oblast dluhu. „V případě dluhu jde ale o dva jedince, kteří k úmluvě přistupují jako rovnocenní partneři.“ (67) Napříč dějinami je přitom zcela běžnou skutečností, že dlužníkům byly dluhy čas od času odpouštěny, protože bylo jasné, že je nemohou splatit. Je tak příznačné, že v Sumeru se tomuto odpuštění říkalo „prohlášení svobody“ a „návrat k matce“, protože právě to mohli dlužníci po smazání svého závazku udělat.

Dějinnému střídání virtuálních a hmotných (zejména kovových) peněz jsou věnovány další tři kapitoly, a to na příkladu prvních agrárních společností, Mezopotámie, Egypta a Číny, dále axiálního věku a starověku. Z dochovaných indicií Graeber vyvozuje, že v období prvních agrárních impérií určovaly rytmus společenského života peníze virtuální, např. záznam dluhu na hliněných destičkách, které byly po zaplacení závazku zničeny. Axiálnímu věku naopak dominuje využívání drahých kovů a mincí jako oběživa. Protože součástí systému těžby drahých kovů, a tedy ražení nových mincí, byli i otroci, tedy váleční zajatci pracující v dolech, nazývá Graeber tento systém „vojensko-mincovně-otrokářským komplexem“ (180). Středověk pak představuje opět návrat k virtuální formě peněz a zároveň vzájemné prolínání komoditních trhů a univerzálních světových náboženství. Peníze a dluhy se staly symbolem založeným na konvenci mezi dvěma stranami „které jsou si zpočátku rovny, ve které jedna ze stran souhlasí, že se stane podřízenou“ (236).

Poslední dvě kapitoly této obsáhlé publikace se zabývají novověkem. Pro tuto éru počínající velkými zámořskými objevy je charakteristickým rysem návrat k užívání drahých kovů, které byly úspěšně získávány z Nového světa. Současně je každý morální vztah postupně vnímán optikou dluhu. Trend projevující se v koncepcích světových náboženství ústí do morálního imperativu, že: „dluhy se platit musí“. Tento imperativ byl později využíván kapitalismem i v tzv. „vázané službě“, která spočívala v tom, že smluvní práce byly ceněny předem, tedy dělník dostal zaplacené hotově a musel si pak tuto částku po následujících několik let odpracovat. Prakticky tak byl vazalem svého pána. Není divu, že „pro ty, kdo stráví větší část dne prací podle něčích příkazů, je přesvědčivým důkazem svobody možnost vytáhnout peněženku plnou bankovek, které patří výhradně jim.“ (278)

V závěru práce se autor pozastavuje nad budoucím vývojem kapitalistického systému. Na rozdíl od ekonomů, kteří vidí v kapitalismu jedinou a konečnou variantu „fungování“ společnosti, Graeber tvrdí, že dějiny nekončí. Podobně i politický filosof John Gray (2002) vnímá tzv. konec dějin jako amerikanocentrický mýtus, založený na zevšeobecnění krátkého historického období. Podle Graebera však problém spočívá v tom, jaký systém si lze představit po kapitalismu, který díky principům, na nichž stojí, není na jedné planetě udržitelný. Graeber se obává, že jsme schopni si představit pouze katastrofu, nikoliv uvažovat nad alternativami. Potíž tkví v tom, že nejsme zvyklí uvažovat v termínech, které nebyly zneužity kapitalismem. To může být podle autora i odpovědí na otázku položenou na začátku této recenze: „Tím, že se dělá rozdíl mezi obchodními ekonomikami a tím, co nazývám ‚komunitními ekonomikami‘ – tj. těmi, kde peníze spíše než jako prostředek k zakoupení věcí slouží hlavně jako společenská měna, která vytváří, udržuje a ruší vztahy mezi lidmi.“ (124) Podobně jako Graeber uvažuje o funkci a podstatě peněz environmentalistka Nađa Johanišová (2008), podle níž právě tyto komunitní ekonomiky jsou fungující alternativou „zdola“.

Graeberův „Dluh“ je až neobvykle podrobným, argumentačně silným a na příklady bohatým dílem. Navzdory složitosti vybraného tématu je práce napsána srozumitelným jazykem a všechny pojmy jsou dostatečně vysvětleny. Logické členění publikace na tematické okru-

hy s chronologickou strukturou usnadňují pochopení dějinných i mezikulturních souvislostí. Dílo je tak svým obsahem i podáním určeno odborné i laické veřejnosti.

Čtenáře v jeho prvním českém vydání z roku 2012 však zarazí množství tiskových chyb. Četnost chybějících písmen, či dokonce celých slov a mezer mezi slovy, vynechaných půlstránek bez textu i nepřeložení místních názvů (např. místo Neapol *Napoli*) působí dojmem, že česká verze této zajímavé a informačně nabitě publikace vznikla ve spěchu, což ubírá na čtivosti. Nedostatků lze spatřit také v rejstříku na konci knihy, a to jak v užívané terminologii, tak i v chybějících pojmech. Přestože se v české verzi publikace objevuje termín „komunitní ekonomiky“, v rejstříku tento pojem absentuje. Místo něj zde najdeme odkaz na stranu 101 a termín „humánní ekonomiky“, s kterým ale české vydání nepracuje (v angličtině Graeber používá termín „*human economies*“ (v originále s. 130)). Některé pojmy pak v rejstříku zcela chybí, např. přímo Graeberem užívaný termín „sociální platidla“. V originálním vydání publikace lze „*societal currencies*“ najít jak v textu (v originále např. s. 130), tak i v rejstříku (v originále s. 528). Oproti tomu pojem „krvavé dluhy“ v rejstříku českého vydání najdeme hned dvakrát, překvapivě pod písmeny L (383) a Z (386). Tyto nesrovnalosti vedou k tomu, že rejstřík v českém vydání není pomůckou pro orientaci v textu. Osobně bych proto doporučila čtenáři verzi anglickou.

Samotnou četbu pak může zneprjemnit i skutečně hutný poznámkový aparát (77 stran) zvláště proto, že poznámky jsou umístěny až na konci publikace a čtenář je nucen neustále listovat a vyhledávat. Takto jsou však poznámky řešeny i v anglickém vydání. Je také s podivem, že k okomentování této knihy na její titulní stránce byl vyzván právě Tomáš Sedláček, který, hájící zájmy bankovních institucí, představuje protipól stanoviska, jež ve svých debatách zastává právě David Graeber. Přesto Sedláček tuto knihu doporučuje. Odpovědí může být nejen absence odborníka, který by se v českém prostředí mohl k této obsáhlé publikaci vyjádřit, ale také marketingový tah.

David Graeber velmi přesvědčivě ve své práci poukázal na fakt, že ve skutečnosti neexistuje pouze jedna optika, kterou lze na problematiku dluhu nahlížet. Jiný pohled nám může odkryt, co dosud zůstalo skryto či nepovšimnuto. Velmi

zajímavou úvahou je zejména logika odpouštění dluhů, a tedy i možnost vyvrácení stereotypního argumentu, že „dluhy se musí platit“. Přestože v dějinách, jak již bylo poukázáno, docházelo opakovaně ke smazání nesplatitelných dluhů, zdá se, že v novodobé historii není tento akt příliš vítán. To se týká mimo jiné i tzv. rozvojových zemí, které byly po pádu Brettonwoodského systému a nastolení tzv. Programů strukturálních úprav ještě více postiženy dluhy, které se tak v podstatě staly nástrojem bohatých zemí pro rozšíření mezinárodních trhů (Švihlíková 2010; Tožička 2003). Nejen Graeber ve své práci jasně dokládá, že smazání dluhu je především aktem přispívajícím ke stabilitě společnosti, a je tedy pro její udržení a životaschopnost nezbytný.

Davidu Graeberovi se podařilo svou práci podat přesvědčivě a dosud nediskutovaný rozměr ekonomické sféry, která svými doporučeními ovlivňuje fungování celé společnosti. Je až s podivem, jak snadno dokáže společnost přijmout a reprodukovat mýtus, který zároveň určuje její budoucí existenci. Zdá se, že důvěra v ekonomické ukazatele, postavené na převažujícím politickém diskursu, má své trhliny. Domnívám se proto, že by se tato kniha měla dostat na stůl nejen antropologům, ale především studentům ekonomie.

GRAEBER, D. 2012. *Dluh. Prvních 5000 let*. 1. vydání. Brno: Bizbooks.

POUŽITÁ LITERATURA

GRAY, J. 2002. *Marné iluze. Falešné představy globálního kapitalismu*. Košice: Paradigma.sk.

HUMPHREY, C. 1985. Barter and Economic Disintegration. *Man, New Series*. 20 (1): 48–72.

JOHANISOVÁ, N. 2008. *Kde peníze jsou služebním, nikoliv pánem. Výpravy za ekonomikou přátelskou přírodě a člověku*. Volary: Stehlík.

ŠVIHLÍKOVÁ, I. 2010: *Globalizace a krize. Souvislosti a scénáře*. Všeň: Grimmus.

TOŽIČKA, T. 2003. Africké dluhy a kdo za ně může. Přístupné na: <<http://www.rozvojovka.cz/clanky/8-africke-dluhy-a-kdo-za-ne-muze.htm>>, stáhnuto 6. 3. 2013.